

NUTQ RIVOJLANISHIDA KECHIKISH BO‘LGAN BOLALAR BILAN MASHG‘ULOTLARDA LOGOPEDIK RITMIKADAN FOYDALANISH

Mamajonova Dilyona Yo‘lchiboy qizi

Alfraganus universiteti Defektologiya yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutq rivojlanishida kechikish bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan ritmik mashg‘ulotlar, ulardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilingan. Mavzu yuzasidan tadqiqot olib borgan olimlarning ilmiy qarashlariga munosabat bildirilgan. Zamonaviy logopediyada nutq buzilish ega bolalar bilan olib boriladigan ishlar yoritilgan. Ritm tushunchasi tahlil qilingan. Ritm orqali bolaning nutqini rivojlantirish masalasi ochib berilgan. Nutq rivojlanishida kechikish bo‘lgan bolalarga har qanday yangilikni musiqa, ritm va temp bilan tushuntirish yo‘llari tavsiya qilingan.

Kalit so‘zlar: nutq, ritmika, musiqa, harakat, temp, usul, ilmiy qarash, mashg‘ulot, logopediya.

Zamonaviy logopediyada nutq buzilishi ega bo‘lgan bolalarga erta va murakkab tuzatuvchi ta’sir tamoyili ustuvor hisoblanadi. Shu bilan birga, ular maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanishi va shakllanishi uchun eng qulay davr ekanligidan kelib chiqadi. Bolaning maktabdan keyingi ta’lim olishi maktabgacha ta’lim muassasasida ish qanchalik samarali olib borilishiga bog‘liq. Logoritmika nutq buzilishiga ega bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning motorli ko‘nikmalarini, nutqini rivojlantirish va takomillashtirish vositalaridan biridir.

Logoritmik darslarda harakat, musiqa va nutqning uyg‘unligi umuman logopediya ishining samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarining logopediya guruhleri kontingentini tashkil etuvchi nutq buzilishi bo‘lgan bolalar nuqsonning namoyon bo‘lishining og‘irligi va uning paydo bo‘lish xususiyati bo‘yicha guruhlarga ajratib olish maqsadga muvofiqdir. Ushbu omillarni hisobga olish, shuningdek, logoritmik ish tizimini bilish, tuzatish ishlari, vositalari va usullaridan mohirona foydalanish bolalarda nutq buzilishlarini tezroq va samaraliroq bartaraf etishga yordam beradi.

Logopedik ritmika – bu musiqiy-ritmik va jismoniy harakat vositalarini o‘z ichiga olgan murakkab terapevtik yondashuv. Logopedik ritmika tuzatish ritmining ajralmas qismi bo‘lib, bu vositalar yordamida bolaning qobiliyatlari va nutqiga ta’sir ko‘rsatiladi. Logopedik ritmikaning obyekti nutq nuqsoni, nutqida nuqsoni bo‘lgan shaxslarda nutqiy buzilishlar va nutqqa taalluqli bo‘lmagan psixik funksiyalar tuzilmalari hisoblanadi. Logopedik ritmikaning predmeti – psixomotorli, sensor funksiyalar va harakat tizimining turli-tuman buzilishlarini musiqa hamda so‘z bilan uyg‘unlashtirish. Logoritmika fanining asosiy maqsadi nutqning buzilishini vosita sohasini rivojlantirish va tuzatish orqali bartaraf etishdir. Shunga ko‘ra, logoritmikaning tuzatish maqsadida tarbiyaviy vazifalari aniqlanadi. Tuzatish vazifalariga quyidagilar kiradi: nutqning asosiy buzilishini bartaraf etish, nafas

olish, ovoz, artikulyatsiyani rivojlantirish, shuningdek, asosiy motor sohasining barcha turlarida (umumiy, nozik, mimik va artikulyatsiya) va psixomotor fazilatlarni rivojlantirish va takomillashtirish (statik va dinamik muvofiqlashtirish, harakatlarning o‘zgarishi, mushak tonusi, xotirasi va ixtiyoriy diqqat). Logoritmik darslarda psixomotor qobiliyatlarni rivojlantirish ongsiz, ixtiyoriy darajada amalga oshiriladi. Ushbu vosita sohani rivojlantirishda ular nutqni tashkil etishga yordam beradi. Tarbiyaviy vazifalarga musiqiy asarning ritmi va harakatlarning o‘ziga xos ritm tuyg‘usini tarbiyalash va rivojlantirish, musiqaga ritmik harakat qilish, o‘z harakati va nutqiga tanqidiy munosabatda bo‘lish qobiliyatini tarbiyalash kiradi. G.A.Volkovning fikricha, bu muvozanatni saqlashning asosiy mexanizmlaridan biri inson hayoti harakatiga asoslanadi. «Organizm-muhit» tizimida inson tanasining hayoti davomida strukturaviy va funksional jihatdan takomillashtirildi. [1.]

Logopedik ritmikani tarixiy rivojlanishini harakat va ritmni o‘zida mujassam etgan musiqa ta’limi tizimini ishlab chiqqan Shveytsariyalik musiqachi va pedagog Emile Jak-Dalkroze (1913) ijodidan kuzatish mumkin. Jak-Dalkroze musiqa va harakat bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va tanadan musiqiy ritmlarni ifodalash uchun foydalanish mumkinligiga ishongan. [2] Ritmni maxsus deb qabul qilishda paydo bo‘ladigan tuyg‘uni hisobga olgan holda inson ruhiyatining namoyon bo‘lishi, u o‘zini rivojlantirishni taklif qildi musiqiy ritm hissi, harakatlar ritmiga asoslanadi.

Ilmiy adabiyotlar ma’lumotlaridan ma’lumki, harakat analizatori va uning faol harakatni tashkil etuvchi korteksi birinchi navbatda bolada ishlay boshlaydi. L.S.Vigotskiy erta yoshdagi bolaning ovozli reaksiyasi haqida bizga ma’lum bo‘lgan vaziyatni quyidagicha ta’riflagan: “Bola hech qachon faqat bitta ovozli reaksiyani ko‘rsatmaydi, lekin har doim ovozli reaksiya bo‘lgan bir qator harakatlar mavjud bo‘lib, bitta qism yoki bitta elementdir.” [3.368]

T.V.Bashinskaya va T.V.Pyatnitsadan topish mumkin: “Ovoz harakatdan bir oz oldin yoki bir oz keyin talaffuz qilinadi, lekin ayni paytda emas. Nutq momentini harakat momenti bilan birlashtirib, biz nutqni rivojlantirish mexanizmiga ta’sir qilishning ko‘p qirrali imkoniyatlarini ochamiz”. [4.124]

Harakat tirik materiyaning asosiy biologik sifatlaridan biri, bu muhitdagi muvozanat mexanizmlaridir. Inson tanasi harakat orqali muvozanatlashadi va moslashadi.

Rivojlanishning dastlabki bosqichlarida bola atrofdagi dunyoni turli ko‘rish, eshitish, taktil, kinestetik, ta’im sezgilari, shuningdek muvozanat hissi orqali o‘rganadi. Motorika mahorati harakatni o‘zlashtirish darajasi sifatida belgilanadi, bu yerda siz harakatlarning tarkibiy qismlariga e’tibor qarata olishingiz kerak. Musiqiy hamrohlikdagi harakatlar ya’ni eshitish, diqqat, xotira rivojlanishiga foydali ta’sir ko‘rsatadi va psixikaga hissiy jihatdan ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Harakatlar bilan bog‘liq bo‘lgan impulsivlik (pulsatsiya) bolada barcha tana tizimlari - nafas olish, yurak, mushak tizimlarining muvofiqlashtirilgan reaksiyasini keltirib chiqaradi, bu esa o‘z navbatida tananing umumiy yaxshilanishiga yordam beradi.

“Ritm” tushunchasi she’riyat, nasr, nafas olish, yurak urishi, tabiat kabilarga nisbatan qo‘llaniladi. Har bir harakat ma’lum bir ritmda bajariladi. Barcha hodisalarga mos keladigan

ritm ta’rifini topish deyarli mumkin emas. Ko‘pincha “ritm” tushunchasi takrorlanish chastotasi, hodisalarning almashinish xususiyatlari bilan bog‘liq. Pedagogik faoliyatimizda ritm (yunoncha *rhythmikos* – ritmga tegishli, bir xil, o‘lchovli) harakatlarning musiqa bilan bog‘lanishiga qurilgan jismoniy mashqlar tizimi hisoblanadi.

Turli xil ritmik guruhlarini qo‘llashda ma’lum bir shartga rioya qilish kerak - bu urg‘u tanlash, ya’ni kuchli zarbalar.

Urg‘usiz ritm bo‘lishi mumkin emas. Ritm nafaqat jismoniy va badiiy tarbiyaning ajralmas qismi, balki musiqa qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Musiqiy-ritmik tuyg‘u tushunchasi bolalarda ochiq o‘yinlarda muvaffaqiyatli rivojlanadigan musiqiy ritm bilan bog‘liq. Musiqa va ritmning ta’sirida shaxs shunday shakllanadi, kognitiv qobiliyatlar, irodaviy fazilatlar va hissiy soha rivojlanadi. Bunday o‘yinlarning mazmuni qo‘shiqlar, raqslar, tanlovlar, musobaqalardir.

Musiqiy ritm - musiqaning vaqt bo‘yicha tashkil etilishi. Bu ritmning asosini turli ritmik figuralarda ifodalangan tovushlar va pauzalar tashkil etadi.

Temp - bu harakat tezligi. Bolalar bilan mashg‘ulotlarda harakatlar dastlab sekin sur’atda mashq qilinadi, keyin asta-sekin tezlashtirish orqali ular tez sur’atga keladi. Muayyan ritmik mashqlarni bajarishda bolaning individual va yosh imkoniyatlarini hisobga olish kerak.

Har qanday yangilikni o‘rganish, so‘z, musiqa va harakat bilan birgalikda ko‘nikmalarni shakllantirish barcha retseptorlar ishtirokida amalga oshiriladi: ko‘rish, hidlash, eshitish organlari, vestibulyar va proprioseptiv apparatlar. Turli xil retseptorlarning kombinatsiyasi harakatlarning barcha boyligini, nutq va musiqa bilan bog‘liqligini ta’minlaydi. Tuzatish ishlarida, harakatni namoyish qilish orqali o‘qituvchi rag‘batlantiradigan to‘g‘ri vosita hissinini ko‘paytirish istagini, estetik idrok va o‘ziga xos harakatni shakllantirishga yordam beradigan vizual ravshanlikni ta’minlaydi. Instrumental musiqa, qo‘shiq, xalq hazillari, she’rlar, cholg‘u asboblari harakatlarni tartibga solish bilan birgalikda samarali eshitish vizualizatsiyasini tashkil etadi.

Bundan tashqari, og‘zaki ko‘rsatma bola uchun katta ahamiyatga ega, bu unga vosita tasvirini harakatning o‘zi bilan bog‘lashga yordam beradi. Og‘zaki usullar bolaning ongiga qaratilgan bo‘lib, mashqlar bajarilishini tushunishga yordam beradi. O‘qituvchi (ota-ona) quyidagi usullardan foydalanishi mumkin: yangi harakatlarni tushuntirish, aniq harakatni namoyish qilish, syujetli hikoya, yangi mashqlar va ochiq o‘yinlar haqida suhbat-tanishuv, turli intonatsiyalarda ifodalangan savollar, buyruqlar, va signallar.

Agar siz har kuni ma’lum bir vaqtda turli tabiatdagi logoritmik mashqlarni - artikulyatsiya, nafas olish, musiqiy-ritmik, muvozanat chizig‘ida bajarsangiz, u holda tanada turli xil tizimlarning ijobiy qayta tuzilishi - nafas olish, hissiy va boshqalar sodir bo‘ladi. Pedagogikaga ko‘ra, bosqichma-bosqich va jismoniy mashqlar asosiy fiziologik qoida sifatida qaralishi kerak. Bolada yangi materialni assimilyatsiya qilish turli xil yangi mashqlar va texnikalar bilan birgalikda bir nechta tizimli takrorlash bilan sodir bo‘ladi. Bu bolalarda qiziqish, ijobiy his-tuyg‘ularni uyg‘otish va motivatsiyani oshirishning yagona yo‘lidir.

Logopedik ritmika mashg‘ulotlari muvaffaqiyatining yana bir muhim omili – o‘qituvchining o‘ziga xosligi, ijodkorligi, zukkoligi va emotsionalligi turli obrazlar, musiqiy, she‘riy va o‘yin texnikasi bilan mahorat bilan uyg‘unlashganligidir.

Darsning taxminiy tuzilishi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: salomlashish, o‘yinlar, nutqni faollashtirish uchun mashqlar, eshitish diqqatini va xotirani rivojlantirish, nutqni tushunish, nafas olish mashqlari, massaj, artikulyatsiya mashqlari, darsni yakunlash qismi. Ko‘p narsa o‘yinlar qanday tashkil etilganiga, ular qanchalik yangiligi va ijodiy ekanligiga, bolalarning ijobiy his-tuyg‘ulariga qanchalik chuqur ta’sir qilishiga bog‘liq bo‘ladi!

Nutqning ontogenezida ritm hissi katta ahamiyatga ega. Gapirishni boshlagan bola dastlab so‘zning ritmik konturini o‘rganadi. U allaqachon ma’nosini tushunadi, lekin u hali ham so‘zni to‘g‘ri ayta olmaydi. Bolaning individual imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda tovushlar va tovush birikmalarini tanlash kerak. Ko‘pincha, chaqiruv unli tovushlar bilan boshlanadi. Tovush [A] taxminan 1-2 hafta davomida, artikulyatsiya bo‘yicha tovushga yaqin bo‘lgan tovush olinmaguncha amalga oshiriladi. Keyin lab tovushlari bilan ishlashingiz kerak [P], [B], [M]. Ulardan kamida bittasi olinganda BA, MA, PA tovush birikmalari ishlab chiqiladi. Bundan tashqari, xuddi shu prinsipga ko‘ra, biz keyingi tovushni - [U], BU, MU, PU va hokazo tovush birikmalarini keltirib chiqaramiz.

Har bir tovush majmuasi taxminan 5-7 marta takrorlanadi (past baland ovozda, sekin va tez, g‘azablangan va mehr bilan, nafas olish va chiqarishda). AY, OH-OH, AH, OH kabi hissiy undovlar yaxshi chaqiriladi; hayvonlarning tovushlari va kundalik shovqinlarni taqlid qilish. U yoki bu tovushni chiqarish 1-2 hafta ichida amalga oshiriladi. Agar bu vaqt ichida tovush paydo bo‘lmasa, siz keyingisiga o‘tishingiz kerak va bir muncha vaqt o‘tgach, bola hali talaffuz qilishni o‘rganmagan tovushga qaytasiz.

Quyidagi mashqlarning maqsadi bolalarda turli tovushlarni, bo‘g‘inlarni takrorlashga qiziqishni rivojlantirish; mustaqil nutq reaksiyalari uchun motivatsiyani oshirish; nutqning negativizmini olib tashlash; barmoqlarning nozik motorli ko‘nikmalarini rivojlantirish; ixtiyoriy diqqatni rivojlantirish.

XULOSA

Mashqlar paytida tovushlarni harakatlar bilan sinxron talaffuz qilishga erishish kerak. Bolalar bilan olib borilgan mashqlarning samaradorligi logoped mutaxassisning harakatlari hamda bolaning intiluvchanligi bilan bog‘liq. Har bir mashg‘ulotga o‘ziga xos yondashish, bolaning aniq kamchiliklarini aniqlash ishning yaxshi olib borilishiga yordam beradi. Bolaning har bir muvoffaqiyatida uni rag‘batlantirish, ritmik harakatlarni to‘g‘ri va aniq bajarishiga e’tiborli bo‘lish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Волкова Г.А Логопедическая ритмика. – М., 1985.
2. Басов М.Я. Движения под музыку.– В кн.: Избранные психологические произведения. – М., 1975

3. Выготский Л. С. Мышление и речь. – СПб.: Национальное образование, 2019. – 368 с.
4. Башинская Т. В., Пятница Т. В. Как превратить неговорящего ребенка в болтуна (из опыта преодоления моторной алалии): пособие для учителей-дефектологов учреждений, обеспечивающих получение дошкольного образования. – Мозырь: ООО ИД «Белый ветер», 2017. – 124 с.
5. М.Ү.Айурова Х.М.Пулатова. LOGOPEDIK RITMIKA (Darslik) Toshkent–2007.
6. L.Xayitov, M.Xonbabayeva, I.Xaydarov. Logoritmika. I qism: darslik / ilmiy nashr; lotin yozuvida; – Farg‘ona: “Farg‘ona” nashriyoti, 2024. – 264 b.